

De buurt als getto en basis

De Academische Boekengids 36, december 2002, pp. 8-9.

Grote steden, grote problemen. Komen die voort uit de samenstelling van de stadsbevolking, of liggen de oorzaken in het verschijnsel stad zelf? Geen academische vraag, want het antwoord is relevant voor de politieke discussie.

Met gepaste trots afficheert Den Haag zich als de 'juridische hoofdstad van de wereld' en de 'vierde VN-stad ter wereld'. Dat het ook een stad van rijk en arm is, wordt liever stilgehouden. De sociale en economische ongelijkheden zijn er fors, althans naar Nederlandse maatstaven. Chique wijken op het zand grenzen aan sjofole wijken op het veen. Rond 1900, toen Den Haag zich snel uitbreidde, was veen synoniem aan vocht; zij die het zich konden permitteren, kozen voor droge huizen op het zand, zoals onderzoeker Schmal enkele jaren terug vaststelde in zijn studie *Den Haag of 's-Gravenhage' De 19de-eeuwse gordel, een zone gemodelleerd door zand en veen*. De toen ontstane tweedeling bestaat tot op de dag van vandaag. De wijken verschillen niet alleen in status en welvaart, maar ook in demografie. In de deftige woongebieden liggen de (gestandaardiseerde) sterftcijfers significant lager dan in bijvoorbeeld de Schildersbuurt.

De verschillen in sterfte tussen wijken in Den Haag, en trouwens ook in andere steden, zijn in kaart gebracht door het RIVM (Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu) op de onvolprezen website www.zorgatlas.nl. Den Haag als geheel heeft een sterftcijfer (11,7 per 1000 inwoners) dat aanzienlijk hoger ligt dan het nationale gemiddelde (8,8). Ook voor andere grote steden geldt dit. Uit een kaartje op de website blijkt dat plattelanders zich bijna tien jaar langer gezond voelen dan stedelingen.

Is het dus raadzaam omwille van een lang en gezond leven te verhuizen? Van de grote stad naar het platteland, of anders van een volkswijk naar een villawijk? Niet zonder meer. Het antwoord op die vraag hangt af van de oorzaken van minder fysiek welbevinden en een hogere sterfte. Moet de verklaring gezocht worden in de samenstelling van de bevolking in (delen van) de stad? Of in de kenmerken van de urbane omgeving waarin (een deel van) de bewoners leven? In de vakwereld spreekt men in dit verband wel van *compositionalen en contextuele oorzaken*.

In het eerste geval is een slechte gezondheid een probleem in de stad. De bevolking telt dan een verhoudingsgewijs hoog percentage individuen dat een grotere kans heeft op gezondheidsproblemen. Het kan zijn dat relatief veel stadsbewoners werkloos zijn, een lager inkomen hebben, een bescheiden opleiding hebben genoten of er een ongezonde levensstijl op na houden; ook is het mogelijk dat zij verteerd worden door heimwee naar het land van herkomst. Dan ligt een minder lang leven in goede gezondheid voor de hand, maar met de stad op zich heeft dat niets te maken.

In het tweede geval is het een probleem van de stad. De erkenning dat van de sociale en fysieke stedelijke omgeving een zekere invloed uitgaat op de gezondheid is een gemakkelijke eerste stap, maar de conceptualisering en meting van die invloed is vervolgens hondsmoeilijk. Stadsgeografen en -sociologen worstelen al met dit vraagstuk sinds het klassieke artikel van Louis Wirth uit 1938 over *Urbanism as a way of life*. De geringe sociale cohesie in de stad zou de mensen eenzaam maken, het jachtige stadsleven de mensen gestrest. De luchtverontreiniging en de lawaai-overlast zijn in de stad groter, de straten vuiler en onveiliger, de dicht opeengepakte huizen gehorig. Gaat het specifiek om een slechtere gezondheid, dan kan ook een tekort aan voorzieningen in de stad een rol spelen. Er zijn bijvoorbeeld te weinig sportvelden en zwembaden, of de medische zorg is ontoereikend of ontoegankelijk.

Ondanks allerlei geavanceerde statistische technieken is moeilijk te bepalen wat zwaarder weegt: compositionele of contextuele factoren. Een definitieve uitkomst valt ook niet te verwachten. Die bepaling hangt namelijk af van het geografische schaalniveau van de analyse. Vergelijkt men stedelijke en plattelandsgebieden, of vergelijkt men stadswijken onderling? Ook de samenhang die er tussen beide groepen van factoren bestaat, speelt een rol. Mensen met een lager sociaal-economisch niveau hebben weinig keuze en komen dus in relatief slechte huizen in onaantrekkelijke wijken terecht.

Grotestedenbeleid

De gewichtsverdeling tussen compositionele en contextuele factoren is niet alleen van academisch, maar ook van praktisch belang. Want die verdeling bepaalt het soort beleid dat het meest effectief is: een beleid gericht op individuen of op gebieden. Moeten beleidsmakers kiezen voor maatregelen die een individu (of een huishouden) steunen, bijvoorbeeld tweedekans onderwijs aan laagopgeleiden en werklozen? Of voor een beleid dat uitgaat van ruimtelijke eenheden: de stad, wijk of buurt?

'Paars' zag veel heil in een *area-based policy*, ofwel een gebiedsgericht beleid. Sinds 1995 bestaat het grotestedenbeleid, waaraan 25 grote steden meedoen. In algemene zin moet dit beleid verhinderen dat een duale stad ontstaat, een tweedeling van stedelijke samenlevingen in *haves en have-nots*. De doelstellingen zijn ambitieus: meer werk, beter onderwijs, goede woningen en woonomgevingen, een

sterkere fysieke en sociale infrastructuur, een grotere veiligheid, meer participatie van achtergebleven groepen. Ook moet bestreden worden dat problemen zich opstapelen in bepaalde stadswijken. Cumulatie maakt, zo is de gedachte, de totale problematiek van een gebied groter dan de som van de afzonderlijke deelproblemen.

Of het grotestedenbeleid werkt, wordt zo goed en zo kwaad als het gaat - niet alle doelstellingen zijn eenvoudig meetbaar met behulp van indicatoren - vastgesteld door het ISEO, het Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Onlangs verscheen het *Jaarboek 2001*, het zevende alweer. Het presenteert de cijfers van 1 januari 2001 voor de 25 deelnemende steden plus toelichtende analyses inzake demografie, werk, wonen, veiligheid en ruimtelijke concentraties (de cijfers van 1995-2001 zijn overigens te vinden op: www.iseo-eur.com). Conclusie: het gaat beter met de steden dan voorheen. Maar in hoeverre dat toe te schrijven is aan het nieuwe beleid valt niet eenvoudig te bepalen. Steden zijn open systemen die door tal van krachten worden beïnvloed. De onderzochte jaren kenden bijvoorbeeld economische bloei waarvan óók de steden profiteerden.

Stigmatisering

Het *Jaarboek 2001* laat zien dat de concentratie van probleemgroepen in bepaalde stadswijken hardnekkig is. Maatschappelijke uitsluiting van groepen werkt verbanning naar de minst aantrekkelijke delen van de stad in de hand. Die ruimtelijke uitsortering van in- en uitgeslotenen is, zo luidt de veronderstelling, niet zonder consequenties. Segregatie bemoeilijkt de terugkeer van uitgeslotenen in het maatschappelijk leven. Wie eenmaal belandt in een probleemwijk, raakt erin verstrikt. Zij worden gevangenen van een 'cultuur van de armoede'.

Die gevangenschap wordt versterkt door stigmatisering in de buitenwereld: wie in die wijk woont, kan niet deugen. De media doen aan deze demonisering volop mee - men leze bijvoorbeeld het nodeloos deprimerende portret dat *NRC Handelsblad* (20 december 1997) maakte van de Schilderswijk. In sociaal-wetenschappelijk jargon: de kans op maatschappelijke herintreding (met name het vinden van een baan) daalt als gevolg van de contextuele factor: de woonbuurt van de sociaal uitgeslotene. Iemand uit een 'aso-buurt' heeft de schijn tegen.

Vooralsociaal-geografen van de Universiteit van Amsterdam hebben een internationale reputatie opgebouwd met onderzoek in de Randstad naar ruimtelijke segregatie en de maatschappelijke effecten daarvan. Zij zijn dan ook prominent aanwezig in de eerder dit jaar verschenen congresbundel *Strijd om de stad*. Die bundel is voor wetenschappers interessanter dan het met tabellen en beschrijvende analyses volgepropte jaarboek van het grotestedenbeleid. Er is meer ruimte voor reflectie en conceptuele beschouwingen.

Sako Musterd, hoogleraar stadsgeografie en een van de twee samenstellers, rekent samen met Rinus Deurloo de lezer voor dat in Amsterdam omvangrijke arme en/of etnische buurten niet voorkomen. Hun basisbestand bestaat uit gegevens over inwoners van de zeventienduizend postcodegebiedjes die Amsterdam rijk is. Zo onderscheiden zij achttien buurten in Amsterdam waarin Turken ruim oververtegenwoordigd zijn, dat wil zeggen: meer dan vier standaarddeviaties boven het stadsgemiddelde. Gemiddeld is zo'n Turkse buurt ruim dertien hectare groot. Ook zijn er achttien Marokkaanse buurten, die ruimtelijk overlappen met of aansluiten bij de Turkse buurten.

Maar daarmee zijn deze etnische buurten nog geen getto's. Hans van Amersfoort wijst er in de bundel terecht op dat van 'Amerikaanse toestanden' geen sprake is, met dank aan de Nederlandse verzorgingsstaat. Of er binnen de wel aanwezige *pockets of poverty* een (etnische) 'cultuur van de armoede' overheerst, is twijfelachtig. Er leven tal van mensen die het wel goed doen op de arbeidsmarkt - als werknemer of als zelfstandig ondernemer - en waaraan anderen zich zouden kunnen optrekken. Stigmatisering van wijken bestaat zeker, maar de negatieve gevolgen ervan voor de mogelijkheden van wijkbewoners zijn al met al toch vrij bescheiden. Er bestaat hoofdzakelijk anekdotische evidentie voor (Droogleevers Fortuijn en Van Kempen, 1998).

Slagen mensen die dat willen erin om uit armoedegebieden - die grotendeels samenvallen met etnische buurten - weg te komen? Onderzoeker Cees Cortie laat in zijn bijdrage aan *Strijd om de stad* zien dat dit in elk geval niet gemakkelijk is. Turken, Marokkanen en Surinamers - om ons te beperken tot de drie grootste groepen - wonen in de minst aantrekkelijke buurten van Amsterdam. Surinamers slagen er redelijk goed in om op den duur hun woningen in onaantrekkelijke buurten in te wisselen voor een woning in een beter aangeschreven buurt. Velen van hen weten na verloop van tijd een huis in een van de suburbane gemeenten rondom Amsterdam te bemachtigen. Het is het klassieke succesvolle patroon van immigranten: hun stijging op de sociaal-economische ladder is af te lezen aan hun verhuizing naar een betere wijk verder van het stadscentrum af.

Anders is het gesteld met Turken en Marokkanen. Slechts een enkeling lukt het een suburbane woning te verwerven. Tal van Turkse en Marokkaanse gezinnen met opgroeiende kinderen blijken niet naar betere, maar juist naar slechtere buurten in Amsterdam te verhuizen. Een sombere constatering - al kan men vraagtekens plaatsen bij de wijze waarop Cortie de aantrekkelijkheid van een wijk heeft bepaald, namelijk door als maatstaf het gemiddelde inkomen per inwoner van die wijk te nemen.

De vraag is natuurlijk of ook de Turken en Marokkanen zelf somber zijn over hun woonbuurt. Etnische buurten bieden per slot van rekening vaak steun aan nieuwe bewoners: zij vinden er bekenden die de taal min of meer spreken en een goed woordje kunnen doen bij een werkgever of overheidsinstelling. Zij die er langer wonen, hebben profijt van specifieke voorzieningen als een moskee of hammam. Cortie heeft overigens geen Turken of Marokkanen ondervraagd: hij baseert zich op ambtelijke statistieken. De Utrechtse geograaf Gideon Bolt (2001) sprak wel met hen. Voor zijn promotieonderzoek interviewde hij Turkse, Marokkaanse en Nederlandse huishoudens in twee Utrechtse buurten: Lombok en Kanaleneiland.

Het blijkt dat etnische buurten toch maar betrekkelijk weinig aantrekkingskracht uitoefenen op Turken en Marokkanen. De aanwezigheid van etnische voorzieningen en sociale contacten in de directe omgeving weegt niet al te zwaar - deze voorzieningen en contacten lijken Turken en Marokkanen wel aan de stad als geheel te binden, maar niet aan specifieke wijken. Velen zijn ontevreden over hun huidige woonsituatie en willen graag verhuizen naar een betere woning in een 'meer Nederlandse' buurt, maar slagen er - net als hun landgenoten in Amsterdam - slecht in deze wens te realiseren.

Het is dan ook geen wonder dat Bolt waarschuwt dat etnische buurten geen gevangenis mogen worden. Dat gevaar loopt vooral het rond 1960 met portiekflats volgebouwde Kanaleneiland. Dat dreigt, anders dan de oudere succeswijk Lombok, een armoedegebied te worden waaruit geen ontsnappen meer mogelijk is - als het inmiddels niet al zo'n armoedegebied is. Dit gevaar doemt ook, blijkens Corties onderzoek, in Amsterdam op.

De aanhoudende ruimtelijke segregatie in de stad lijkt zowel een probleem in de stad als van de stad te zijn. Enerzijds speelt mee dat onder Turken en Marokkanen lagere opleidingen en inkomens oververtegenwoordigd zijn. Daardoor kunnen zij - evenmin als Nederlanders met weinig onderwijs en geld - niet gemakkelijk naar een betere woning in een betere wijk verhuizen. Anderzijds werkt de stedelijke omgeving bepaald niet mee. In de Randstad bestaan, anders dan bijvoorbeeld in Noord-Nederland, flinke tekorten aan geschikte woningen. Daardoor is 'opwaarts verhuizen' geen sinecure. Als we mogen aannemen dat contextuele factoren inderdaad van belang zijn, dan veroordeelt dit deze stadsbewoners tot een minder lang en minder gezond leven.

Ben de Pater is verbonden aan de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de Universiteit Utrecht als sociaal-geograaf.

Besproken boeken:

Sako Musterd en Henk Ottens (red.), *Strijd om de stad. Sociale en economische integratie in de stedelijke samenleving*. Van Gorcum 2002, 134 blz., € 17,50

A.M.G. Vreeswijk e.a., *Jaarboek 2001 Grotestedenbeleid*. Van Gorcum 2002, 271 blz., € 27,50

Geciteerde literatuur:

Bolt, Gideon, *Wooncarrières van Turken en Marokkanen in ruimtelijk perspectief*.

Nederlandse Geografische Studie 181. Universiteit Utrecht, KNAG/FRW 2001

Droogleever Fortuijn, Joost en **Eva van Kempen**, 'Territoriale stigmatisering in Nederlandse steden?', *Geografie* nr. 7, april 1998, blz. 32-34

Schmal, Henk, *Den Haag of 's-Gravenhage? De 19de-eeuwse gordel, een zone gemodelleerd door zand en veen*. Matrijs 1995

Shaw, Mary, Danny Dorling en **Richard Mitchell**, *Health, Place and Society*.

Pearson (Prentice Hall) 2002

Wirth, Louis, 'Urbanism as a way of life', *American Journal of Sociology* 44, 1938, blz. 1-24